

Решетняк Карина Юріївна

магістрантка

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАКРІПЛЕННЯ СТАНДАРТУ ДОСТУПНОСТІ ПРАВОСУДДЯ: МІЖНАРОДНИЙ ВИМІР

***Анотація.** Стаття присвячена дослідженню правової природи доступності правосуддя, як стандарту відправлення судочинства. Наведено доктринальні підходи до розуміння окресленого поняття та його елементів. За результатами дослідження узагальнено й проведено ґрунтовний аналіз нормативно-правової регламентації доступності правосуддя на міжнародному рівні, а також здійснено порівняння із імплементацією положень щодо доступності правосуддя на національному рівні.*

***Ключові слова:** доступність правосуддя, право на доступ до суду, Європейська конвенція про захист прав та основоположних свобод людини і громадянина, міжнародні стандарти.*

Постановка проблеми. Активне дослідження категорії доступності правосуддя розпочалося із ратифікації Україною Європейської конвенції з прав людини, відповідно до положень якої держави-учасниці повинні забезпечити закріплені права та свободи, включаючи право на справедливий судовий розгляд. Актуальність описаної тематики впливає із потреби у ефективній імплементації міжнародних вимог, що в свою чергу, є імпульсом для перегляду й переосмислення доступності правосуддя на національному рівні, як окремого юридичного явища. У зв'язку з цим, пропонуємо

проаналізувати релевантне розуміння змісту, сутності та дійсного стану закріплення положень доступності правосуддя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості процесу розвитку інституту доступності правосуддя досліджували такі науковці, як Севостьянова Н. І. та Паліюк В. П. Зокрема, у теорії судоустрою згадаємо вітчизняних науковців Є. І. Марочкіна, Н. В. Сібільову, О. М. Овчаренко, І. В. Назарова. У теорії цивільного процесу наведене питання розглядали В. В. Комарова, Н. Ю. Сакара, М. Й. Штефан.

Метою дослідження є вивчення підходів до розуміння змісту стандарту доступності правосуддя, шляхом опрацювання його нормативно-правового закріплення у міжнародний вимірі із порівнянням стосовно положень доктрини та національних нормативно-правових документів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Часто загальнолюдський принцип права обирається у якості універсального міжнародного або національного стандарту правового регулювання, який функціонує в межах правової системи. Звертаючись до наукових позицій, котрі розуміють доступність правосуддя як міжнародний стандарт відправлення судочинства, принцип належної організації та діяльності судової влади, вважаємо необхідним надати аналіз його нормативного закріплення на двох основоположних рівнях – міжнародному та національному [1, с. 12]. Однак для початку пропонуємо окреслити базове розуміння категорії доступності правосуддя, як стандарту відправлення судочинства.

Вперше у вітчизняній доктрині В. М. Семенов сформулював поняття та обґрунтував зміст доступності судочинства. Він сформулював дефініцію доступності, як галузевого принципу належного здійснення судового захисту. Відповідно, під нею розуміється забезпечена державою можливість будь-якої заінтересованої особи звернутися у порядку, встановленому цивільним процесуальним законом у суд за захистом прав та інтересів і

відстоювати їх у судовому процесі. У той же час, неприпустимою і загалом недійсною є відмова від права на звернення до суду [2, с. 110].

Сидоренко В. М. у своєму дослідженні обґрунтовує широкий зміст принципу доступності правосуддя і також визначає її як засаду – основоположний орієнтир, на якому ґрунтується судоустрій та судочинство загалом [3, с. 220]. У своїх монографічних дослідженнях О. М. Овчаренко визначає доступність правосуддя більш концептуально – як стан організації судової системи і юрисдикційної діяльності суду в демократичному суспільстві, який задовольняє потребу суспільства у вирішенні юридично значущих справ і відповідає закріпленим у міжнародно-правових актах вимогам [1, с. 179]. Вбачаємо за доцільне погодитися із думкою Н. Ю. Сакари, котра вказує, що доступність правосуддя є стандартом, де відображаються вимоги справедливого й ефективного судового захисту, вони конкретизовані в необмеженій судовій юрисдикції, належних судових процедурах, розумних строках, а також безперешкодному зверненні до суду кожної заінтересованої особи [4, с. 251].

Відтак, розуміємо, що юридична доктрина вбачає у доступності правосуддя основоположний орієнтир, стандарт, відповідно до якого має забезпечуватися державою належне відправлення правосуддя. З огляду на це виникає нагальна потреба виокремити, що саме науковцями запропоновано відносити до змісту окресленого поняття. Так, наприклад, Марочкін І. Є. розрізняє такі елементи доступності судового захисту прав: можливість будь-кого звертатися за захистом до відповідного компетентного суду; кореспондуючий обов'язок судді прийняти справу до розгляду; надання процесуальних прав, котрі мають учасники процесу відправлення судочинства. О. В. Іванова розглядає зміст доступності судочинства крізь призму встановлення права особи звернутися до суду та відсутність відповідних перешкод; адекватний розмір судових витрат;

можливість вести справу особисто або доручити це уповноваженій особі; короткі строки розгляду справи, та ін.

На певну особливість права на суд, а саме його міжнародний характер, вказує Т. М. Нешатаєва зазначаючи, що європейським принципом об'ємного, загального характеру є право на суд, котре має такі елементи: право бути вислуханим на основі рівноправності сторін з юридичним представництвом судом, створеним на основі закону, судом, що діє безсторонньо, справедливо, незалежно в певній процедурі й на всіх стадіях процесу [5, с. 150].

Провівши ґрунтовний аналіз доктринальних положень, щодо елементного складу категорії доступності, приходимо до висновку, що найважливішими обставинами, які визначають доступність правосуддя, виступають такі: безперешкодне звернення за судовим захистом до встановленого законом суду, простота судових процедур; територіальна наближеність судів до сторін справи; забезпечення права на правову допомогу, помірність судових витрат; розумність строків розгляду справ, законність та обґрунтованість рішень, забезпечена можливість оскаржити судові рішення; ефективне виконавче провадження.

Повертаючись до питання нормативного закріплення наведеного положення варто розпочати із розгляду міжнародного врегулювання окресленого питання. Найзагальніше закріплення доступності правосуддя вбачаємо у Резолюції Генеральної асамблеї ООН 217А (ІІІ) 10 грудня 1948 р. Наведеним документом прийнято Загальну декларацію прав людини, котра визначила права третього покоління (колективні права), задля реалізації яких держави мають вживати колективних дій. Зокрема, ст. 8 Декларації відносить до них право кожної особи на ефективне поновлення компетентними національними судами її прав, наданих Конституцією чи законом [6].

На міжнародному рівні у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, прийнятому 16 грудня 1966 р. резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 2200А (XXI) була закріплена нагальна необхідність проголосити про існування права на доступ до правосуддя та вжити з боку держави відповідних заходів його забезпечення. Виходячи з розуміння ч. 2 ст. 2 зазначеного Пакту, держави мають вжити необхідних заходів, щоб забезпечити такі законодавчі чи інакші процедури, у котрих може виникнути необхідність при реалізації прав, окреслених у цьому Пакті [7].

Вважаємо, що на міжнародному рівні остаточне утвердження доступності правосуддя відбулося із прийняттям Радою Європи Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 1950 р., яка п. 1 ст. 6 закріпила, що кожна людина при визначенні її цивільних прав та обов'язків або при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, висунутого проти неї, має право на справедливий публічний розгляд справи в розумний строк незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону. Відповідна конвенція ратифікована Україною, а відтак розширене тлумачення норм, щодо аспекту доступності судових процедур можна віднайти і серед рішень Європейського суду з прав людини, до компетенції якого входить тлумачення у свої рішеннях норм Європейської конвенції з прав людини. Так, наприклад, Європейський суд з прав людини у справі Голдер проти Сполученого Королівства (*Golder v. the United Kingdom*) підкреслив належність до загально визнаних основних принципів права принципу згідно з яким цивільно-правовий спір може бути переданий суду, що вбачається справедливим й стосовно заборони відмовляти у правосудді [8].

Слід також зазначити, що не лише на рівні європейського регіону віднайшло своє закріплення право на доступ до суду. Так, наприклад, відповідно до п. 1, 5 ст. 8 Американської конвенції про права людини від 1969 р. кожен індивід наділений правом, щоб його справа слухалася з

належними гарантіями та протягом розумного періоду часу в компетентному, незалежному та неупередженому суді, створеному заздалегідь за законом, в обґрунтування будь-якого звинувачення кримінального характеру, висунутого проти нього або для визначення прав та обов'язків цивільного, трудового, фінансового або будь-якого іншого характеру [9]. Аналогічні положення зазначені у п. 1 ст. 7 Африканської хартії прав людини та народів від 1981 р., де відзначено право кожного на гласний розгляд його справи [10], а також у п. 1 ст. 6 Конвенції Співдружності Незалежних Держав про права й основні свободи людини від 1995 р. [11].

Звісно ж, право на судовий захист гарантується державою, тому задля порівняння, звернемо увагу, яким чином вищенаведені норми імplementовані до національного законодавства. Варто підкреслити, що сенс права на доступ до суду не дозволяє визначити його однозначно як право цивільної або процесуальної природи, адже вагомим є і його конституційний аспект, з огляду на те, що саме право індивіда захищати свої законні права та інтереси закріплене у тексті Конституції України, а саме ст. 55, котра гарантує кожному право оскаржити в судовому порядку рішення, дії чи бездіяльність державних владних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових, службових осіб. У свою чергу, згідно з ч. 3 ст. 8 Конституції безпосередньо на підставі її положень гарантована можливість звернення для захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина до суду [12].

Дослідивши норми Конституції приходимо до висновку, що не зважаючи на відсутність прямого посилання в Основному Законі на принцип доступності правосуддя, низка положень свідчить про його гарантування державою. Вперше визначене поняття відобразив у своїх положеннях, а саме ч. 3 ст. 3, Закон України «Про судоустрій України» в редакції від 7 лютого 2002 р. Ним було передбачено забезпечення

доступності правосуддя з боку судової системи для кожної людини, відповідно до порядку, визначеного у Конституції та законах України. Справедливо застерегти, що зміст та сутність поняття доступності не був розкритий законодавцем. [13].

На порівняння із ретроспективним аспектом, наведемо положення чинного Закону України «Про судоустрій і статус суддів», котрим зазначається, що доступність правосуддя забезпечується кожній особі судовою системою в порядку, означеному Конституцією України та законами. Так, ст. 2 названого Закону відносить до завдань суду забезпечення будь-кому права на справедливий суд та повагу до інакших прав та свобод, які гарантує Конституція України, закони, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. В свою чергу, ч. 3 ст. 7 згаданого Закону під назвою «Право на справедливий суд» вказує на забезпечення доступності правосуддя для кожного згідно з Конституцією України та в установленому законами України порядку [14].

У процесуальному законодавстві також певним чином відображено обговорюваний принцип. У ст. 3 Цивільного процесуального кодексу України закріплено право особи на звернення до суду за захистом, а також положення, відповідно до якого визначено наявність у кожного права на звернення до суду задля захисту його порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод та інтересів у порядку, встановленому цим Кодексом [15]. Також категорія доступності правосуддя була викладена у Концепції вдосконалення судівництва для утворення справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, затвердженій Указом Президента України від 10.05.06 р. № 361/20062, у якій окрім безпосередньо використання цього поняття, привертала увагу спроба розкриття сенсу доступності та виокремлення її складових частин [16, с.1,8].

На питання доступності правосуддя увагу звертав і Конституційний Суд України в рішенні від 25 грудня 1997 р. № 9. Відповідно до зазначеного

рішення ч. 1 ст. 55 Основного Закону варто розуміти як те, що захист прав і свобод гарантується у судовому порядку. Якщо на думку особи її права і свободи були порушені, або їх здійсненню перешкоджають, або наявні інші обмеження прав і свобод, то суду заборонено відмовляти у правосудді, адже така відмова розуміється як порушення права на судовий захист, обмеження якого не допускається згідно ст. 64 Конституції України [17].

Узагальнюючи, маємо вказати, що доступність правосуддя, у якості конституційного елементу розуміння права на судовий захист, передбаченого Європейською конвенцією про захист прав та основоположних свобод людини, потребує практичного забезпечення конкретною державою. Окреслене впливає з багатьох положень міжнародного й національного законодавства, а також практики судів. З огляду на наведене, зазначаємо, що національним законодавством стандарт доступності правосуддя не передбачено дослівно, тим не менш велика кількість положень містить аналогічні за сенсом тези. Це дає підстави прийти до висновку, що відповідний міжнародний стандарт відображений на рівні національного законодавства, однак безперечно потребує належної уніфікації для більш чіткого його осмислення.

Література

1. Овчаренко О.М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації: Монографія. Х.: Право, 2008. С. 304.
2. Семенов В.М. Конституционные принципы гражданского судопроизводства. М.: Юрид. лит., 1982. С. 152.
3. Сидоренко В.М. Принцип доступности правосудия и проблемы его реализации в гражданском и арбитражном процессе. Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.15 . Екатеринбург, 2002. С. 220.
4. Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах: монографія. Харків: Право, 2010. С. 256.

5. Бондарева М.В., Агрба С.Р. Актуальні питання доступності судового захисту в цивільному судочинстві. Часопис Київського університету права. 2010. № 1. С. 147-151.
6. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена Резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. База даних «Законодавство України». URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015
7. Про ратифікацію Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права: Указ від 19.10.1973 № 2148. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2148-08/card6#Public>
8. Golder V. the United Kingdom No. 4451/70: European Court of Human Rights, 21 February 1975. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57496>
9. Американська конвенція про права людини. «Права людини і конституційні права». Офіційна інтернет-сторінка Бібліотеки ім. Артура В. Раймонда Колумбійського університету, США. URL: <http://www.hrcr.org>
10. Африканська хартія прав людини і народів. Офіційна інтернет-сторінка Африканської комісії з прав людини і народів. URL: <http://www.achpr.org>
11. Конвенція Співдружності Незалежних Держав про права й основні свободи людини 1995 р. Офіційна інтернет-сторінка Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_070#Text
12. Конституція України від 28 червня 1996 р. 1875- IV. Верховна Рада України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/rada/show/1875-IV>
13. Про судоустрій України. Відомості Верховної Ради України. Закон № 3018-III від 07.02.2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3018-14#Text>

14. Про судоустрій і статус суддів. Відомості Верховної Ради України. Закон №1402-VIII від 02.06.2016. Редакція від 05.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
15. Цивільний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України. Кодекс від 18.03.2004. Редакція від 05.08.2021. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>
16. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів. Указ Президента України від 10.05.2006 р. № 361/2006. Уряд. кур'єр. 2006. № 95. С. 1-8.
17. Рішення Конституційного Суду України від 25.12.1997 № 9-зп. База даних «Законодавство України». ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97#Text>